

YAZARLARIMIZDAN SÖZ VARLIĞIMIZA KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Türkçemizin zenginliği ve görkemliği bakımından farklı dönemlere ait kitapları *Türkçe Sözlük* için tarayıp fişlemeyi sürdürüyorum. Bu kez tarih olarak daha gerilere kadar inip günümüze yakın olanları da ekleyerek geniş bir pencere açmak istedim. Bu geniş pencereden görünen ve bu yazımda yararlandığım en yaşlı yazarımız İsmail Habip Sevük (1892-1954) olup arkasından yaş sırasına göre gelenler Peride Celal (1915-2013), Faik Baysal (1922-2002), Emine Işınsoy (1938-2021), A. Kutlu (1938-...), Nazlı Eray (1945-...) ve Selim İleri'dir (1949-...). Böylece neredeyse yüz yılı aşan bir edebiyat dönemi içinde yaşayan yazarlarımızın kullandıkları dildeki gelişmeleri gösterme amacıyla bu yolu tuttum. Gerek kelime ve gerek deyim/atasözü bakımından hayli zengin bir görüntü veren bu dönemi daha iyi sergilemek için, her zaman olduğu gibi, eski/yeni hiç ayırt etmeden, yazarların eserlerindeki yazıma hiç dokunmadım, aynen verdim.

Ayrıca her gösterdiğim madde sonunda yazarın adı ile taradığım eserin başlığını kısaltmalarla ayrı ayrı gösterip sayfa numaralarını da ekledim.

açlıktan nefesi kok-: Sözlüğümüzde bu madde içine örnek bulunamamış: “Hani dişsiz ağzı sımsıkı kapalı, hani açlıktan nefesi kokan köle sanki...” (AK/KD, 19)

ad tak-: TS içindeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek: “Buradakiler dışında kimsenin aklına Nilüfer’e küçültücü, acı veren bir ad takmak gelmemişti.” (AK/CA, 20)

adam ol-: Sözlüğümüzdeki üçüncü anlam için bir örnek: “Gel, yeterince acı çekmedin, seni bıraktık ama tam adam olmana biraz daha var.” (AK/HKU, 160)

ağız birliği et-: Örnek bulunamamış, verelim “Yüzlerce yıl yaşadı dediler, ağız birliği edip; yüzlerce yıla sığacak serüvenler geçip gitti tabletler üstünde.” (AK/KD, 31) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

aklı alma-: Bu örnek de sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygundur: “Jandarma, Emin Beye bakıp eliyle işaret etmişti, git artık der gibi. Kendisi gibi bir adama böyle davranılsın. Aklı almıyordu.” (AK/T, 60)

aklı alma-: “O kupkuru, marsık suratlı adamla bir ömür boyu birlikte yaşamayı gönlünün kabullenmemesi bir yana, aklı da almıyordu.” (AK/IG, 199) örneği *TS* içindeki üçüncü anlama uygundur.

aklında kal-: Sözlüğümüzde verilen ikinci anlam için bir örnek: “Yıllar sonra, kahvecinin çaldığı gibi, durmadan söylüyordu aklında kalan iki dizeyi.” (AK/HKU, 46)

akrabaya yılda bir komşuya günde bin işi düş-: Bu az bilinen deyimın anlamı, ‘komşu insanın her zaman en yakınındadır, akrabaya ulaşana kadar komşu hemen yetişir’ olarak açıklanabilir: “Tertemiz bir ev. Her şey düzgün. Komşuları babalarının hayrına, yapıveriyorlar teyzemin işlerini. Akrabaya yılda bir, komşuya günde bin işi düşermiş insanın.” (AK/EBK, 131)

al birini vur öbürüne: “Koca diye yanında taşıdığı da bir müsvedde. Erkek bile değil. Öylesine razı olduktan sonra... Canım ne olacaktı yani, al birini vur öbürüne.” (AK/IG, 142) örneği yeterli olacaktır.

Allah gecinden versin: Bu iyi dilek sözü de örneksiz geçilmiş: “Allah gecinden versin, o adam öldüğünde; kabri, evliyaymış gibi adaklar adanacak kadar çok ziyaret edilecek.” (AK/EBK, 252)

anarşik ol-: Halk arasında genellikle bu biçimde kullanılan sözün aslı (anarşist)’dir. Sözlüğümüzde *hık*. kısaltmasıyla göstereceğimiz iç maddenin örneği şudur: “Baksana senin oğlan da anarşik olmuş meğer, görüyon mu?” (EI/C, 175)

arkasından git-: Sözlüğümüzde bulunmayan bu iç maddenin anlamı ‘güvendiğinden, inandığından, benimsediğinden sahip çıkmak, peşinden/izinden gitmek’ olarak yazılabilir: “Millet kendisini idare edenlere iyi demedi, kötü demedi, onların arkasından gitti.” (İHS/OZ, 162) Mecaz anlamında kullanılmaktadır.

aşna fişne et-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun düşen bir örnek “Kocası huysuzdu. Belli bir saatte evde olmasını isterdi. Yani, hiçbir şeye takılamazdı Nazmiye Hanım. Kimseyle aşna fişne edemezdi.” (AK/IG, 63)

ayağı kay-: Sözlüğümüzde iç madde olarak ettirgen biçimiyle (ayağını kaydırmak) verilmiş. Oysa daha önce bu maddenin gösterilmesi gerekirdi: “Ordumuzun ayağı bence o zaman Lüleburgaz’dan ziyade gazete idarehaneleriyle kulüp salonlarında kaydı.” (İHS/OZ, 8) Yazarın bu örnek cümlesine göre, *mec.* kısalt-

masıyla 'yenilmek, hezimete uğramak, başarısız olmak' anlamlarını yazabiliriz.

ayağını sürü-: Sözlüğümüzde verilen ikinci anlam için bir örnek: "Cahit ayağını sürümüştü galiba. Bir türlü çıkıp gitmek bilmemişti." (AK/K, 292)

ayak bağı olmama-: Örnek cümle bulunamamış; masa başı örnekle geçilmiş: "Sana para vereceğim. Gerekirse, kaçmak durumunda kalırsan, kaçarsın. Sana ayak bağı olmayacağım." (AK/K, 161)

bedmaye: Sözlüğümüzde yer almayan Farsça kökenli bu sözün anlamını *mec.* kısaltması eşliğinde 'kötü asıllı, fena yaradılış sahibi, kötü karakterli, hain' olarak yazabiliriz: "İtirafçılık da yalnız İngiliz altınıyla ayakta duran İstanbul'daki beş on bedmayenin dimağında yaşıyordu." (İHS/OZ, 84)

bıraktığı yerde otla-: "Tek suçu kendini yeni devre uyduramayışı, bıraktığı yerde otluyormuş, ne bileyim." (EI/C., 198) Sözlüğümüzde bulunmayan, ancak halk arasında çok kullanılan bu deyim 'hiçbir değişiklik yapmamak, ilerleme sağlamamak, gelişme gösterememek, eski durumundan vazgeçmemek' anlamlarını verebiliriz.

boycot yap-: TS içinde gösterilen ikinci anlama uygun düşen bir örnek: "Artık bu sözden ve o münakaşadan sonra kimse ona selam vermiyor. Ve herkes kendisine boykot yapıyor." (İHS/OZ, 29)

celadet: "Çanakkale'de, düşmanın seyyar yanardağları andıran zırlılları önünde, vakur ve muhteşem bir celâdet heykeli yükseldi." (İHS/OZ, 9) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

çay dök-: Özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da çok kullanılan bu iç maddeye örnek bulunamamış: "Ocakçıya seslendi, çabuk altı çay dökmesini söyledi." (FB/ESR, 119)

dara gel-: "Dara geldiğinde götürüp Bedesten'de yok pahasına okutmuştu hepsini." (PC/BHÖ, 12) Sözlüğümüzde verilen ikinci anlama uygun düşen bir örnek cümle...

dizim dizim dur-: Örnek bulunamamış: "Küçük bir sandığı andıran eski bir kutu, boyaların dizim dizim durduğu..." (PC/BHÖ, 135)

dizim dizim kon-: Yukarıdaki ikilemenin başka bir fiille örneği şudur: "Birbirini ezmeyecek, bozmayacak biçimde dizim dizim konmuştu tuvaler." (PC/BHÖ, 139) Her iki fiilli biçim sözlüğümüzde yer almamaktadır.

elfaz: "Bir divan ki manası bir bulantı, elfazı bir gıcırıtı, okunması bir hafakandır." (İHS/OZ, 38) Sözlüğümüzde bulunmayan bu Arapça çoğul sözün anlamı 'kelimeler'dir.

gaile çık-: Sözlüğümüzde gösterilen (gaile) karşılığında üç ayrı anlam verilmiş. Yazarın örnek cümlesindeki fiilli biçimi yoktur: "Ona her cihetten imdat ve kuvvet geliyor, bize her taraftan gaile ve uğraşma çıkıyordu." (İHS/OZ,59) Bu

cümle gösterilen üçüncü anlama uygun düşmektedir, ancak bir iç madde olarak (gaile çıkmak) eklenmelidir.

göbek: *TS* içinde 13. anlam olarak kullanılabilir bir örnek: “Tünel bizi kenttin göbeğinden bir yerden alıp tepelerde kenar mahallelerden birine çıkarmıştı.” (NE/EGP, 104) Bu cümleye göre ‘merkez, orta’ anlamlarını yazabiliriz.

gönül bağı: “Nevnihal Hanım, gönül bağı var mıdır, gelecek olan adam vazgeçilmez midir, bunun merakı içinde ağız arıyor.” (AK/EBK, 148) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

gönülde aslan yat-: Bu ibarenin tamamını (her gönülde bir arslan yatar) olarak biliyoruz. Ancak sözlüğümüzde ne yazarın kullandığı biçim, ne de bilinen biçim yer alıyor: “Gönülünde yatan aslan ise muhakkak başvekilliktir; eğer Cumhurbaşkanlığını düşünmüyorsa tabii...” (EI/C, 62) Anlam olarak ‘büyük umutlar beslemek, önemli işler yapmak; devlette itibarlı makam sahibi olmak’ yazabiliriz.

göz banyosu yap-: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek: “Şişkoyla hurlaşmaktansa Nihal’i seyredip göz banyosu yapmayı yeğledi.” (PC/BHÖ, 48)

halas: “Artık bu sefer hakikaten mahvolmuştuk. Artık en kuvvetli ruhlarda bile bir halâs ümidi kalmamıştı.” (İHS/OZ, 9) örneği ile maddeyi tamamlayalım.

horoz ibiği: “Piyanoya başını dayamış bir genç kız resmi, horoz ibiği elbiseler giymiş.” (Sİ/DG, 12) Sözlüğümüzde (I) ile gösterilen madde başındaki ikinci anlama uygun bir örnek.

iman et-: “Tam dört sene bu millet efsanevi kahramanlar gibi çarpıştı. Çünkü hepimiz bu harp neticesinde büsbütün kurtulacağımıza iman etmiştik.” (İHS/OZ, 9) Sözlüğümüzdeki Birinci anlama ek olarak ‘kesin olarak inanmak, tam anlamıyla güvenmek’ anlamlarını da yazabiliriz.

(bir yere) ipini tuttur-: “O da ipini tutturur bir yere, vaziyetini kurtarır sanmıştım.” (EI/C, 198) *TS* içinde bulunmayan bu deyim anlamını ‘bir işte başarı sağlamak, makam sahibi olmak, çalışarak refah düzeyini yükseltmek’ olarak yazabiliriz.

kafasını gözünü yar-: Sözlüğümüzde bulunan ve verilen anlamdan daha farklı bir anlam taşıyan bu ibarenin örneği şudur: “Kahveye homurdana homurdana, insanı sömürenlerin kafasını gözünü yara yara geldim.” (FB/ESR, 132) Buradaki anlamı ‘sövüp sayarak, atıp tutarak’ biçiminde yazabiliriz.

kala kala: Sözlüğümüzdeki ikinci anlam için bir örnek: “Bu güzelim kadın kala kala sana mı kaldı yani?” (FB/ESR, 58)

kiyaset: Örnek bulunamamış: “Almanya, askerleri kadar diplomatları, kuvveti kadar kiyaseti olaydı belki de bütün dünyaya diz çöktürecek.” (İHS/OZ, 75)

korkunun ecele faydası yoktur: Bu atasözüne örnek bulunamamış: “Apaçık ortada: Korkunun ecele faydası yok. Hangi ana, çocuklarına sonuna kadar sahip olmaz?” (AK/BGO, 207)

kör satıcının kör alıcısı olur: Bu atasözüne de örnek bulunamamış: “Kör satıcının kör alıcısı olur. Hidayet gibi birine varacağıma kırk yıl evde kalırdım ben.” (AK(IG, 83)

makhur: Arapça kökenli bu az bilinen sözün anlamı ‘kahra uğramış, yenilgiyle karşılaşmış’ olarak yazılabilir: “Sakarya harbinden sonra yalnız biz değil bütün dünya anladı ki madde bir kere daha makhur, münhezim ve ruh bir kere daha galip ve müteallidir!” (İHS/OZ, 61)

mevhume: Sözlüğümüzdeki madde başı (mevhum) altında bulunması gereken bu Arapça kökenli dişil sözün örneği şudur: “Anladık ki bize gelince adalet bir yalan, hak bir mevhume, insanlık bir masal oluyormuş.” (İHS/OZ, 5)

mugalatalı: “İstanbul’da meclis içinden ve ruhundan tanımayan bazı kalemler meclis için iğneli sütunlar, bazı gazeteler de meclis hakkında mugalatalı makaleler yazdılar.” (İHS/OZ, 229) Sözlüğümüzde bu madde başı yer almıyor. Anlamı ‘yanıltıcı, doğru olmayan’ olarak yazılabilir. Olumsuz sıfatının da bulunması gerekir.

muhasala: “O meziyet bu meclisin ruhundaki muhasaladan doğuyor, o ruh hamasetten bir şelâle gibi coşkundur.” (İHS/OZ, 230) örneği ile maddeyi tamamlayalım.

mübareze: Sözlüğümüzdeki ikinci anlam için bir örnek: “Bu kitaplarda daima bir kâfirle bir mü’min, ellerinde kargı, atlarının üzerinde karşı karşıya mübareze meydanına atılır.” (İHS/OZ, 52)

münşerih: Arapça kökenli bu sözün anlamı ‘mutlu, rahat, sakin, asude’dir ancak sözlüğümüzde yer almamaktadır: “Herkesin ruhu, millî ve heyecanlı günlerden birini geçiren ruhların huzur ve saadetiyle münşerihti.” (İHS/OZ, 81)

mütealli: ‘Büyük, yüce, ulu, yüksek’ anlamındaki Arapça kökenli söz *TS* içinde yoktur. Örnek cümlesi için bk. **makhur**.

oğlağı kıra dadandıran yakındaki korusundan olur: Bu az bilinen atasözünü yazarımız şöyle kullanmış: “Mahmut oğlum. Yapma bunu. Oğlağı kıra dadandıran yakındaki korusundan olur.” (AK/EBK, 61) Anlam olarak ‘çevresindeki insanları, yanındakileri, yakınlarını dış dünyayla tanıştıran kişi, elindeki varlıkları da kolayca harcar, gereksiz yere mal varlığını yitirir.’ şeklinde bir açıklama yapabiliriz.

ölen ölür, kalan sağlar bizimdir: Halk arasında çok bilinen ve kullanılan bu ibareyi de sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Bize acıyorlar, gözyaşı bile döküyorlar. Ama devrim için ne önemimiz var? Ölen ölür, kalan sağlar bizimdir! Oyunun kuralı bu!” (AK/K, 114) Anlam olarak ‘bir amaca varmak için her şey feda edilebilir, geride kalanlar o amacı gerçekleştirmek için çaba harcarlar’ yazabiliriz.

pul pul dökül-: Örneksiz geçilmiş: “Durgun ve saz benizli bir kızla kılık kıyafetinden pul pul yoksulluk dökülen bir genç başbaşıydı.” (FB/ESR, 15)

sabur: “Tarlalarının üstünde sapanını süren halim çiftçiler, örsünün başında demirini döğen sabur san'atkârlar hep ayağı kalktı.” (İHS/OZ, 5) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

saç sakalına ak düş-: Sözlüğümüzde örnek cümlesi verilerek (saçına ak veya kır düşmek) var, aynı anlamdaki bu genişletilmiş biçime örnek şudur: “Şu yaşlı başlı, saçma sakalına ak düşmüş adamların bu yataklarda yorgunlukla hayat arasında verdikleri savaştan daha mı rahat?” (AK/EBK, 78)

seylabe: Bu Arapça kökenli sözün anlamı ‘sel, sel suyu’ olup eril biçimi de (seylap)’tır: “Bu millet yatağına sığmayan bir seylâbe gibi taştı, her gittiği yere hayat ve kısmet götürdü.” (İHS/OZ, 80)

sinirli sinirli: Sözlüğümüz bu ikilemeye yer vermemiş: “O arada, Arzu Hanım, sinirli sinirli tabağındaki sigara böreği ile oynuyordu.” (NE/EGP, 32) Anlam olarak ‘sinirlenmiş bir vaziyette, sinirli olarak’ yazabiliriz.

sinsi sinsi: Yukarıdaki gibi bu ikilemeyi de sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlamı ‘sinsice, sinsi bir şekilde’dir: “Gerçekte ölümün başka bir adı olan zaman, çeliği bile sinsi sinsi kemiren acımasız bir kurttu.” (FB/ESR, 12)

sokağa/sokaklara düş-: Örnek bulunamamış: “O zaman ne bilsin Sevim Abla, kızın anasına babasına ya da üvey ana-babasına rest çekip sokaklara düştüğünü.” (EI/C, 13)

taarruza kalk-: Bu madde içi sözlüğümüzde yer almıyor. ‘Hücuma başlamak, taarruzu başlatmak’ anlamındadır: “Yediği ilk darbeyi, en müsait şerait ile yaptığı iki harpte bile mağlubiyetini unutarak taarruza kalktı.” (İHS/OZ, 24)

tağlit et-: Bu Arapça sözün kökü (galat) olup anlamı ‘yanıltmak, yanılsa düşürmek’ tir: “Meclis hakkında, dahil ve haricde, tarihi tağlit edecek mütalealar serdedildiğini görüyoruz.” (İHS/OZ, 229)

tedenni: “Bu, bizim için de iki asırlık bir tedenni devrinin tabii bir neticesi idi.” (İHS/OZ, 7) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

telefat ver-: Sözlüğümüzde (telefat) var ama fiilli biçimi bulunmuyor. Orada sadece hayvanlar için kullanıldığı belirtilmiş. Oysa örnek cümlede gördüğümüz gibi, ‘şehitler, kayıplar’ anlamı da verilmelidir: “Bizim ordu beş senelik Umumî Harbin en ağır yüklerini taşımış, Umumi Harpte en ziyade kan akıtan, en ziyade telefat veren bir ordu idi.” (İHS/OZ, 59)

telmih: TS içindeki örnek cümlede (telmihte bulunmak) geçiyor. Oysa önce (telmih) için verilen örnek alınmalı, sonra iç madde olarak fiilli biçimi yer almalıydı: “Bu cümledeki telmihi Yakup Kadri’nin bu telmihten memnun olacağını bildiğim için yapıyorum.” (İHS/OZ, 39) Bu örneğe göre ayrıca (telmih yapmak) yine iç madde olarak alınabilir.

teshir et-: Örnek cümlesi eksik kalmış: “Bizim halkın bir anda bütün ruhunu teshir edecek bir tılsım mı arıyorsunuz? Öyle ise ona hem seri hem şedit bir adalet gösteriniz.” (İHS/OZ, 44)

tüy tüy uçuş-: ‘Havada tüyler hâlinde karmakarışık olmak’ anlamındadır: “Singer dikiş makinaları çalışıyordu, iplik, pamuk tozu, kumaş kırpıntılarının tüy tüy uçuştğu atölyede.” (FB/ESR, 45)

ucun ucun: Sözlüğümüzde bulunan ikinci anlama uygun bir örnek: “Yüzüme iyice anlayamadığı, ucun ucun kırılıp dökülen, birden parlayıp kararı veren duygularla baktı.” (FB/ESR, 10)

üçten dokuza boş düş-: “Önce kırıp dök, sonra üçten dokuza boş düşersin, diyen kocanın yüzüne gül, evini bırak.” (AK/BGO, 207) örneğiyle maddeyi bitirelim.

vıcık vıcık: TS içindeki ikinci anlam için bir örnek: “Kanımda üstü yaldızlı, altı vıcık vıcık çamurla sıvalı bazı yalanlar vardı.” (FB/ESR, 37)

yalan söylemekle dil aşınmaz: Bu atasözü sözlüğümüzde bulunmuyor: “Rezzan’ı sevmezlerdi. Öznur üstelediği için gelmişlerdi evine, yalan söylemekle dil aşınmaz, diye düşünmüşlerdi.” (AK/T, 292) Anlam olarak ‘Bazı durumlarda yalan söylenebilir’ yazılabilir.

yapış yapış: Sözlüğümüzdeki dördüncü anlamda gösterilen (içine işlemiş) anlamını kullanabiliriz: “Gerçek açlığı, burnumda yapış yapış bir simit kokusuyla bir dilenci mendili gibi düştüğüm zaman tanıdım.” (FB/ESR, 39)

yiyecek gibi bak-: TS içinde bulunmayan bu ibarenin anlamı için ‘birine ısrarla ve taciz edici biçimde veya kötü düşüncelerle bakarak rahatsız etmek’ anlamlarını yazabiliriz: “Gözlerin hep onun üstünde, yiyecek gibi bakıyorsun, her bir hareketini ezberliyorsun adeta.” (EI/C, 28)

zelilane: ‘Alçakçasına, aşağılarmışçasına, hor görülen biçimde’ anlamlarını vereceğimiz bu sözü sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Bu millet zelilâne yaşamasak-tansa ölmeyi tercih ettiği için kıyam etti!” (İHS/OZ, 29)

Taranan eserler

- Baysal, Faik, *Elleri Sesinin Renginideydi*, 2009, (FB/ESR)
Eray, Nazlı, *Eski Gece Parçaları*, 2011, (NE/EGP)
Işınsu, Emine, *Canbaz*, 1989, (EI/C)
İleri, Selim, *Destan Gönüller*, 1973, (Sİ/DG)
Kutlu, Ayla, *Bir Göçmen Kustu O*, 2008, (AK/BGKO)
Kutlu, Ayla, *Cadı Ağacı*, 1983, (AK/CA)
Kutlu, Ayla, *Emir Beyin Kızları*, 2006, (AK/BK)
Kutlu, Ayla, *Hoşça Kal Umut*, 1987, (AK/HKU)
Kutlu, Ayla, *Islak Güneş*, 1980, (AK/IG)
Kutlu, Ayla, *Kaçış*, 1979, (AK/K)
Kutlu, Ayla, *Kadın Destanı*, 1994 (AK/KD)
Kutlu, Ayla, *Tutsaklar*, 1983, (AK/T)
Peride Celal, *Bir Hanımefendinin Ölümü*, 2003, (PC/BHÖ)
Sevük, İsmail Habib, *O Zamanlar*, 2001, (IHS/OZ)